

FRA KRITIK TIL INTERVENTIONER

Af Allan Dreyer Hansen

Hvad sker der med ”kritik” når man tager udgangspunkt i et såkaldt post-funderings perspektiv, dvs. et perspektiv der tager udgangspunkt i at intet udsagn kan funderes endeligt? Det er temaet for denne artikel. Mit udgangspunkt er Derridas dekonstruktion og Laclaus diskurs- og hegemoniteori.

I forhold til post-fundering har diskussionen om kritik primært været ført omkring hhv. Foucaults genealogi og Luhmanns systemteori, der fra to ret forskellige positioner har udfordret kritisk teori. Foucault fastholdt kritikbegrebet men ønskede at lave en ikke-normativ kritik. Han kaldte det for en praktisk kritik, og mente med det at en engageret samfundsanalyses primære opgave var at vise at tingene kunne have været anderledes – uden at komme ind på hvordan de burde være anderledes. (Foucault 1983; Triantafillou 2005) Luhmann påpegede at iagttagelser altid er bundet til et specifikt system. Ikke alene er videnskaben et del-system med egne regler for iagttagelse, som ikke er privilegerede i forhold til andre systemer. Videnskabens ”kode” er også sand – falsk og ikke god – dårlig. Begge dele fører ifølge Luhmann til at kritisk teori er ”kommet til sin afslutning”. (Luhmann 1991)

Mit udgangspunkt er et andet, nemlig som nævnt dekonstruktion og diskurs- eller hegemoniteori. Så vidt jeg ved har hverken Derrida eller Laclau eksplicit analyseret kritikbegrebet. Men

det er påfaldende at kritik indgår som et af flere elementer i Derridas beskrivelse af hvad dekonstruktion *ikke* er. (Derrida 1985) Laclau har heller aldrig kaldt sin diskursteori for kritisk. Samtidig er der ingen tvivl om at de begge mente at deres arbejde havde et sigte der gik ud over rene beskrivelser. Til forskel fra Foucault placerede Laclau eksplicit sit arbejde normativt, nemlig i et venstrefløjsprojekt om radikaliserings af demokratiet. (Laclau and Mouffe 1985; Laclau 2005) Og specielt Derridas senere værker var rettede mod etiske og politiske spørgsmål, som tilgivelse, gave-givning og venskab for at nævne et par stykker. (fx Derrida 2001)

Formålet med artiklen er derfor at diskutere hvordan kritiks praksis kan forstås når udgangspunktet tages i Derrida og Laclau. Jeg vil argumentere for, at det giver god mening at fastholde et etisk og/eller politisk engagement som drivkraft i samfundsanalyser. Faktisk er det umuligt at undgå et vist indslag af etik eller normativitet i videnskab. Men (bl.a.) fordi det altid vil være der, bør vi holde op med at skelne mellem kritisk og ikke-kritisk videnskab. I stedet kunne man forstå en normativt engageret videnskabelig praksis som interventioner. Som navnet antyder har det klare lighedstræk med politik og strategi – uden at jeg dog mener at videnskab kan reduceres til politik.

Artiklen starter med en præsentation af Derridas

dekonstruktion, hvor jeg viser hvorfor der er et etisk/normativt element ved ethvert filosofisk og videnskabeligt system. Derefter præsenterer jeg Laclaus diskurs- og hegemoniteori hvor jeg særligt fremhæver forskellene til traditionel ideologikritik og kritisk teori. Jeg adresserer spørgsmålet om videnskabens forhold til samfundet gennem en diskussion af den måde hvorpå Knudsen (2014) og Åkerstrøm Andersen (2014) har søgt at tænke en kritik ind i Luhmanns systemteori. Jeg giver derefter et eksempel på en måde man kan intervenere, nemlig introduktionen af ghetto-betegnelsen om det der tidligere blev forstået som socialt udsatte boligområder. Jeg slutter af med forskellen mellem politik og videnskab.

Derridas dekonstruktion

Udgangspunktet for analysen er Derridas påstand om *uafgørbarhed* (for introduktion, se Staten (1984) (for Laclaus læsning se Laclau 2002)). Påstanden hos Derrida er, at ethvert muligt system genererer uafgørbarheder, dvs. punkter hvor systemets egne regler ikke er i stand til at bestemme hvordan der skal fortsættes. Det vil sige at selv de allermest konsistente og entydige systemer har punkter hvor mere end en mulighed er til stede – uden at nogen af dem kan reduceres til simple fejl. Derridas dekonstruktion går så ud på at nærlæse de store filosofiske systemer for at udpege punkter af uafgørbarhed, dvs. de steder hvor teksten principielt set er åben for andre veje at gå, end den vej der faktisk blev forfulgt.

Et efterhånden klassisk eksempel på dekonstruktion er Derridas læsning af Husserls fænomenologi. (Derrida 1997; Staten 1984, 45f) På et tidspunkt når Husserl frem til forholdet mellem mening og sandhed. Udfordringen er at der kan konstrueres meningsfulde sætninger der ikke er sande. Vi kan for eksempel sige en ”firkantet cirkel”, selv om det jo ikke kan være et sandt udsagn. Husserl hævder så at mening og sandhed har en indre forbindelse, at der i meningsfuldhed (som sådan) ligger en implicit bevægelse i retning mod det sande. Men i følge Derrida er der ikke noget i det fænomenologiske system der betinger denne sammenknytning af mening og sandhed. Udtrykket en firkantet cirkel er, ifølge Derrida ikke meningsløst. Det har fx mening som et udtryk der ikke kan referere til noget muligt objekt. Men hvis det er rigtigt er relationen mellem mening og sandhed ikke den, at den

ene er underordnet den anden, at mening i sig selv ”stræber mod” sandhed. Deres relation er tværtimod uafgørbar. Derfor kan Derrida påpege, at når Husserl fortsætter ad den vej han gør, når han lader mening være sammenfaldende med sandhed, træffer han en *etisk-teoretisk beslutning*. Det er en *beslutning* fordi skridtet ikke følger logisk nødvendigt af Husserls fænomenologiske system. Husserl kunne have valgt at holde de to adskilt. Og derfor er den ”etisk” (eller normativ). Den kan forstås med baggrund i en norm om at sandhed er det gode. En norm der vel at mærke er ydre i forhold til det fænomenologiske system selv.

Den overordnede pointe er, at hvis vi møder uafgørbarhed, så træffer vi en beslutning. Hvis der er mere end en mulighed træffer vi en beslutning, vælger noget og fravælger noget andet, som det også havde været muligt at gøre. Så Husserl vælger en vej og fravælger dermed en anden, et valg der ikke kan begrundes rationelt.

Skridtet følger ikke logisk nødvendigt fra udgangspunktet, og på den måde er der et element af normativitet (eller etik) involveret. Som Derrida fortolker Husserl: ”man kan godt *tale* når man siger ”cirklen er firkantet”; Man taler *godt* når man siger den ikke er.” (Derrida 1997, 127) M.a.o. usand mening er *godt mulig*, men den er *ikke god*. Uafgørbarhed kræver en afgørelse, en beslutning, og enhver beslutning involverer et valg, som på sin side kun kan forstås normativt (eller etisk).¹⁾

Dekonstruktion er altså at vise punkter af uafgørbarheder i (filosofiske) systemer, punkter hvor det kan vises at det der ser ud som et logisk nødvendigt sammenhængende system, holdes sammen af ubegrundede beslutninger – ”etisk-teoretiske” som Derrida kalder dem. På den måde fører dekonstruktion til en fuldstændig ”etikalisering” eller ”normativisering” af videnskab og filosofi, fordi der er etik-teoretiske beslutninger til grund for alle mulige systemer. Så det kunne se ud som om dekonstruktion fører til præcis de samme konklusioner som den klassiske kritiske teoris kritik af positivismen og andre forestillinger om entydig skellen mellem er og bør. Dvs positioner der hævder at det skulle være muligt at udtale sig om hvordan tingene *er* uden at gå ind i en vurdering af hvordan de *burde være*. I følge traditionel kritisk teori, tager positivismen og beslægtede tilgange fejl. Ideen om at det skulle være muligt at udsige noget om ”er” uden at basere sig på et ”bør” er naiv, fordi selv en

neutral beskrivelse tager udgangspunkt i bredere sammenhænge, der i sig selv kan være (ofte er) uretfærdige. At beskrive tingene neutralt er derfor essentielt bevarende i forhold til det bestående (og uretfærdige samfund).

Der er dog væsentlige forskelle mellem klassisk kritisk teoris ide om at der altid er et bør involveret i hvilket som helst er, og dekonstruktionens etikalisering.²⁾ Der er ganske rigtig ingen teori eller videnskabelig påstand der ikke er uafgørbar, og som derfor er baseret på etisk/ normative beslutninger. Husserls sammenkædning af sandhed og mening er jo baseret på at mening *bør* falde sammen med sandhed. Problemet ligger i hvordan man kan forstå det ”bør” som kritikken selv tager udgangspunkt i. Med dekonstruktion kan det normative standpunkt der ligger til grund for kritikken, ikke selv opnå nogen absolut status – det kan ikke fundes. Oplysningstiden var præcis baseret på forhåbningen om at det gode og det rationelle udsprang af samme punkt: at det gode også var rationelt. At det vi synes om, kan gives en universel fundering. Men hvis uafgørbarhed er uoverstigelig, fører det til en problematisering af det rationelle, og følgelig også til forestillingen om sammenfaldet mellem det gode og det rationelle. Det er derfor Derrida ikke kalder dekonstruktion for kritik. Dekonstruktion leder opmærksomheden hen mod ”vanviddet – i beslutningen”. Og dette ”vanvid” kan aldrig overkommes. Det punkt hvorfra der dømmes (kritiseres) er selv ramt af uafgørbarhed. (Derrida 1992; Laclau 2002: 154)

Laclau: diskurs- og hegemoniteori

Laclau tager udgangspunkt i dekonstruktion og påstanden om uafgørbarhed. Pointen hos ham – ligesom de fleste andre der bruger diskursbegrebet – er at der ikke er noget der bare ”er hvad det er”. Der er ikke noget der ikke er ramt af uafgørbarhed. Alle sociale forhold ”er hvad de er” fordi de er blevet formet på en specifik måde af dominerende diskurser. Der er ikke nogen egentlig velfærdsstat neden under fremtrædelserne, ikke noget universitet som sådan osv. Der er et element af beslutning involveret i formningen af velfærdsstaten på én, snarere end andre mulige måder. Hegemoni eller hegemonisering er præcis at vinde opbakning til en bestemt måde at forme fx velfærdsstaten på, og hegemoni- eller diskursanalyse er analysen af hvilken diskurs der blev hegemonisk. De fleste danske par-

tier lader til at bakke op om velfærdsstaten, men hvad en velfærdsstat så egentlig er – eller burde være – og ikke mindst hvilke tiltag der evt. må gøres for at ”reformere” den, ”sikre den på længere sigt” osv., afhænger af hvilken politisk diskurs velfærdsstaten placeres indenfor. En liberalistisk, en konservativ og en socialistisk udgave af velfærdsstaten er (i udgangspunktet) ganske forskellige.

På den måde kan en diskurs- eller hegemonianalyse minde om de klassiske ideologi-kritikker. Når et givet parti præsenterer hvilke politikker der er nødvendige for at bevare velfærdsstaten, kan en analyse vise at denne udgave af velfærdsstaten, kun er *en* specifik udgave, i et konfliktfyldt felt af alternativer. Dvs. en analyse af et vist forhold der præsenterer sig som nødvendigt, eller universelt, men som ”afsløres” som partikulært, som hegemonisk.

Den helt afgørende forskel til ideologikritik – og grunden til at det kaldes diskursanalyse og ikke kritik – er selvfølgelig at analysen ikke kan formes som en afstands-analyse. Dvs en analyse der måler afstanden mellem den ideologiske fremtrædelse eller repræsentation, og det velfærdsstaten i virkeligheden er. I forlængelse af post-fundering eller dekonstruktion kan vi ikke forstå diskursive forskelligheder som ideologi der dækker over, eller forvrænger, det der virkeligt er tilfældet.

Laclau tager de fulde konsekvenser af at det universelle er uopnåeligt: udgangspunktet er altid et partikulært punkt. Derfor giver det heller ikke mening at kritisere hegemoni som sådan. Der er ikke noget alternativ til hegemoni – kun alternative hegemonier. Jeg skal senere udfolde nogle af disse pointer i eksemplet om ghettoer. Den overordnede pointe her er at en intervention ikke kan basere sig på påstanden om at der er et objektivt rigtigt svar, ”nedenunder” eller ”bagved”. At fx ”socialt udsatte boligområder” er hvad de virkeligt er og ”ghettoer” er et ideologisk skin.

Etisk fundering i manglende fundering?

Man kunne så spørge om selve umuligheden af en endelig fundering kan bruges som ”fundering” for kritik. Eller m.a.o. om man kan begrunde en kritik i uafgørbarhed og hegemoni-teori?

Laclau har selv påpeget at hegemoni-terminen stammer fra en venstrefløjstradition, og man kunne argumentere for at kun demokrati som styreform kan forenes med en hegemonisk logik. Da der ikke

er nogen universelle sandheder vi kan basere os på må spillet holdes åbent. Vi må med andre ord tillade forskellige politiske kræfter at strides om vore forskellige anliggender, og sikre os at uanset hvor stor opbakning der vindes omkring et projekt, kan det kun sidde på magten i en begrænset periode.

Ligesådan kunne man argumentere for en dekonstruktiv etik som radikal åbenhed overfor den Anden. Som Derrida selv sagde det, er ”enhver anden, en helt anden”; – ”*tout autre est tout autre*” som det elegant hedder på fransk. Dette spørgsmål er blevet rejst som spørgsmålet om en ”etikaliserings af dekonstruktion” (Critchley 1992): nemlig om der er en bestemt etik der følger af dekonstruktion. Derridas eget svar er ikke helt klart.

Min egen position er, som Laclau, at det ikke er tilfældet. (Laclau 2002) Pointen er at der er en form for paradoks involveret i forholdet mellem en beslutning og det etiske eller det normative. En beslutning åbner for et indslag af noget normativt eller etisk. I mangel af logiske eller rationelle nødvendigheder foretrækker vi noget frem for noget andet fordi det er bedre end alternativerne. Men hele problemet er, at vi ikke kan begrunde eller fundere den normativitet der fører til den enkelte beslutning. Kunne vi det ville der strengt taget ikke længere være tale om en beslutning, men en regelfølge.

En anden måde at sige det samme på, er at der ikke er nogen nødvendig sammenhæng mellem de teoretiske kategorier og politisk stillingtagen. (Hansen 2010) Vi kan ikke udlede nogen normative principper fra vores teoretiske kategorier. Hegemoniteori er en meget overbevisende beskrivelse af politisk praksis, men den kan sagtens kædes sammen med et meget konservativt perspektiv. Helt generelt er det godt muligt at kæde den åbenhed der indgår som forudsætning i både hegemoniteori og dekonstruktion sammen med et etisk eller normativt krav om lukning eller tildækning. Man kan sagtens påstå at åbenhed, beslutning og konflikt ikke er noget der er godt for os mennesker, så vi normativt bør arbejde for så megen lukning som muligt.

Det man efter min mening så kan, og bør gøre, er at kæde de normative standarder sammen med det teoretiske udgangspunkt. Det vil sige at opbakning omkring demokrati eller kamp for dets radikaliserings som er Laclau og Mouffes (og min) position, kræver at vi analyserer hvordan demokrati kan udformes under hegemoniske eller dekonstruktio-

nens betingelser. Det betyder fx at demokratiidealet ikke kan være et om konsensus, ligesom en konsekvent Kantiansk moralfilosofi også vanskeligt lader sig forene med perspektivet. Men at de teoretiske udgangspunkter har konsekvenser for normativiteten, er ikke det samme som at den skulle kunne funderes i dem.

Kritisk teori

Som det er bekendt er Habermas stærkt kritisk overfor tanken om at det skulle være umuligt at fundere et punkt hvorfra vi normativt kan tage stilling. Faktisk er det selve muligheden for at fremføre kritik der er på spil. Som han fremfører med reference til Luhmanns systemteori:

“... if modern societies have no possibility whatsoever of shaping a rational identity then we are without any point of reference for a critique of modernity.” (Habermas 1987: 374)

Habermas’ position er selvfølgelig værd at kigge nærmere på. Til forskel fra marxismen og lignende positioner vil Habermas ikke fundere sin kritiske position i en bestemt gruppe. Til forskel fra marxismen kan vi ikke bare tage udgangspunkt i ”proletariatets interesser” som fundering. Som bekendt var Marx’s ide at fordi proletariatet var uden ejerskab til produktionsmidler var befrielsen af denne klasse ikke bare befrielsen af en bestemt gruppe – ”en politisk befrielse” – men derimod hele menneskeheds befrielse. Den position opgiver kritisk teori, og den investeres ikke i andre mulige ”historiske subjekter” som nye sociale bevægelser, minoriteter osv.

Historien har lært os at vi ikke på forhånd kan antage at en bestemt gruppes interesser per definition falder sammen med menneskeheds interesser. Hvad der er rigtigt og forkert kan ikke baseres på en bestemt gruppe. I følge Habermas skal det derimod afgøres rationelt: kritikken må have sit referencepunkt i fornuften, og fornuften kan realiseres gennem enighed i en såkaldt tvangsfri samtalsituation. Dvs. en samtalsituation hvor deltagerne udelukkende lader det bedste argument tælle.

Men set fra dekonstruktion og hegemoniteori er der to oplagte problemer ved dette funderingsforsøg. For det første anerkender Habermas selv at den ideelle samtale situation aldrig faktisk kan indfries. Men hvis det er tilfældet må ethvert faktisk resultat af samtalsituationer jo have karakter af be-

slutning. Dvs. at der er sket eksklusion af uafgørbare muligheder. Så selv om der kunne skabes enighed i en given samtale (hvad hegemoniteori generelt opfatter som usandsynligt), ville der ikke være tale om rationalitet, men om hegemonisering: dvs opbakning baseret på udelukkelse af andre muligheder der kunne have været realiseret.

Den anden indvending er at man ved at opgive substantielle udgangspunkter (proletariatets interesser) løber ind i det der kan kaldes for det procedurale paradoks (et problem som Habermas deler med andre der udelukkende baserer deres retfærdighedsteorier på procedurer, jf fx (Mouffe 1994)). Problemet er, at det kun er proceduren selv der kunne etablere den som rationel (eller retfærdig), og så ender vi i uendelig regres. M.a.o. for overhovedet at lade os overbevise om procedurens rationalitet ville vi skulle igennem proceduren selv. Så selve opbakningen omkring en figur som den tvangsfrie samtalsituation (eller omkring fx Rawls' oprindelige position) må være hegemonisk baseret.

Disse problemer gør at den tvangsfrie samtale situation ikke fungerer som "referencepunkt for kritik" i samme grad længere i kritisk teori (jf Honneth og Søren Juuls bidrag i dette tidsskrift). Problemet med Honneths og Juuls position er, at selve ambitionen om at finde det grundlæggende, ikke-hegemoniske "point of reference" hvorfra kritik kan formuleres fastholdes. Det er selve denne ambition (eller rettere forhåbning) der opgives i dekonstruktion og hegemoniteori, og derfor de er post-funderings teorier.

Men hvad betyder det så for spørgsmålet om kritik? Er vi faktisk ved afslutningen af kritisk teori? I betydningen at samfundsvidenskab skal lægge normativitet eller etik bag sig og nøjes med at beskrive verdenen – uden andet formål end at generere viden i det videnskabelige system selv? Det var som bekendt Luhmanns position. Lad os derfor tage et nøjere blik på ham.

Luhmann og kritik

Grunden til at det for Luhmanns system teori er umuligt at opnå en "rationel identitet" er at det moderne samfund er splittet op i en række subsystemer, der hver især fungerer ved deres egen kode. (Luhmann 1999; Kneer and Nassehi 1997) Videnskabens kode er sandt – falsk, rettens er legal – illegal, økonomiens betale – ikke betale osv. I følge

Luhmann er videnskabens (eller filosofiens for den sags skyld), ikke "højere", mere rigtigt end andre systemers kommunikation. Den er bare anderledes. Videnskab er et delsystem ved siden af andre delsystemer der opererer efter andre koder, og videnskab kan derfor ikke hævde at være "hævet op" over de andre systemers iagttagelser. Videnskaben kan nok levere inputs til andre systemer, men dels er det op til disse andre systemer om de vil anvende videnskabelig viden, dels vil de selv gøre det systemspecifikt. Videnskabelig viden kan være med til at afgøre om en handling er legal eller illegal, men det er retssystemet selv der anvender en vis viden – og altid på sin egen måde. Ydermere understregede Luhmann at videnskabens kode som sagt var sand-falsk, og ikke god-dårlig. Påstandene om at kommunikation altid er formet over system-specifikke koder, og at videnskabens kode er sand-falsk fik som nævnt Luhmann til at hævde at vi længe har befundet os "ved afslutningen af kritisk teori". (Luhmann 1991)

Selv om dekonstruktion og hegemoniteori fører til mindre absolutte grænser mellem enkelte kommunikationssystemer (eller diskurser) end Luhmanns teori gør, deles den overordnede konklusion om umuligheden af en overgribende kommunikation, om dannelsen af en samfundsmæssig rationel identitet. Men i forhold til påstanden om at videnskab fungerer på koden sand-falsk, og derfor ikke bør give sig i kast med normative vurderinger tager sagen sig dog noget anderledes ud.

Den første observation er at Luhmann ikke selv var i stand til at undlade at komme med normative vurderinger. Som Borch rigtigt viser er mange af de ting Luhmann hævdede om velfærdsstatens muligheder ret åbenlyst baseret på en konservativ politisk stillingtagen. (Borch 2011: 119f) Endvidere peger Luhmanns senere optagethed omkring faren for eksklusioner fra samfundets funktionssystemer samt hans diskussioner af "økologisk kommunikation" (ibid: 102-6 og 107f) på at det ikke er let at holde sig fra normative evalueringer.

Denne tendens er særligt tydeligt herhjemme, hvor Luhmann har fungeret som inspirationsskilde for flere der eksplicit ønsker at fastholde en kritisk ambition med videnskaben. Udover Borch har fx M Knudsen og N Å Andersen leveret bidrag herom i nærværende tidsskrift. (Andersen 2014; Knudsen 2014)

Med udgangspunkt i Luhmann formulerer Åker-

strøm Andersen opgaven med kritisk videnskabelig praksis som at ”stille upraktiske spørgsmål til praksis”. Pointen er, at anden ordens observationer – videnskabelige iagttagelser af feltets iagttagelser – kan afdække de selvfølgheder, de første ordens observationer – et givet praksisfelt er baseret på. Hvordan iagttager socialarbejderen klienten, sygeplejersken patienten osv? For et systemteoretisk perspektiv er disse iagttagelser netop system-interne, og fungerer efter de koder og programmer der virker i det pågældende system. Det videnskabelige system kan derfor ikke påstå at kunne iagttage disse praksisser ”bedre”, ligesom det selvfølgelig fra et systemteoretisk udgangspunkt er svært at tage direkte normativ stilling til de forskellige første ordens iagttagelser. Det man så kan, ifølge Åkerstrøm Andersen er at stille ”upraktiske spørgsmål til praksis”. (Andersen 2014) Dvs. bidrage til at praksis reflekterer over hvad der gøres, uden at udpege hvad der så burde gøres i stedet.

Systemteoretisk set er sådan en kommunikation mellem to forskellige systemer at forstå som ”irritation”. De enkelte systemer kan strengt taget ikke kommunikere, men systemer kan irritere hinanden. Dvs. smide lidt grus i maskineriet og tvinge det irriterede system til at kommunikere om noget andet, og evt. på andre måder, end det ellers ville have gjort. I forhold til forhåbningen om at fastholde en form for kritisk praksis rejser det problemet om irriterabilitet, som Knudsen (2014) formulerer det. Det er det enkelte system selv der afgør om det lader sig irritere af upraktiske spørgsmål.

Et dekonstruktivt hegemoniteoretisk perspektiv deler mange af overvejelserne i systemteorien. Men der er et par afgørende forskelle. For det første er det sigende at det er svært for Luhmann og Luhmannianere ikke at være normativt engagerede. Både Luhmanns kritik af velfærdsstaten og hans bekymring om eksklusion fra funktionssystemerne, giver jo kun mening fra et givet normativt perspektiv. Det gør sig også gældende for den tilsyneladende beskedne ambition om at stille upraktiske spørgsmål til praksis. Helt basalt ligger der jo en vurdering af at det er bedre at praksis reflekterer end at praksis ikke reflekterer. Men derudover sniger der sig en anden form for normativitet ind. Det giver overhovedet kun mening at stille upraktiske spørgsmål til praksis, hvis den på forhånd implicit eller eksplicit opfattes som tilstrækkelig legitim. Vi stiller kun upraktiske spørgsmål til praksisser vi

kan acceptere, uanset om de så vælger at lade sig irritere eller ej af vore kritikker. På den måde er kritikken allerede baseret på en accept af praksis der – som Luhmann helt sikkert selv ville mene – ikke kan gives en universel ”trans-systemisk” begrundelse, og derfor må forstås normativt, eller bedre, strategisk politisk.

Så hvor efterlader det os så henne? På den ene side er der uden tvivl nogle uoverstigelige problemer ved den klassiske kritik-figur, der fra et ophøjet normativt standpunkt kritiserer samfundet og dets ”fejludviklinger”. På den anden side er det ikke uafgørbarhed alene der nødvendiggør et indslag af etik eller normativitet. Selv for Luhmann og Luhmannianere lader det til at være meget svært at lade være med at tage stilling når man analyserer eller teoretiserer over samfundet. Det er netop den forståelse af ”kritisk praksis” jeg ønsker at drage frem i lyset. En der på den ene side ikke slipper uden om normativitet – neutral (samfunds)videnskabelig praksis findes ikke. Men samtidig en der kommer til tåls med at kritikens udspring, det punkt vi iagttager noget som problematisk, ikke kan gives nogen endelig fundering, men er strategisk og politisk

Fra kritik til interventioner

Både dekonstruktion, hegemoniteori og systemteori leder os til den konklusion at der ikke er nogen alment-gyldige, alment-menneskelige forankrings- eller funderingspunkter for normativ kritik. Der er ikke nogen mulig normativ kritik som ikke udpeges fra et bestemt punkt, ikke selv er baseret på et valg, på en beslutning. Enhver normativ kritik er baseret på en beslutning om, at det er netop *dette* punkt (og ikke andre) der er udgangspunktet for påstande om, at en given tilstand ikke er som den bør være, at den fremstår som kritisabel. Som nævnt kan man tale om en normativitetens paradoks: På den ene side har vi indslag af beslutninger og dermed normativitet i ethvert muligt system, inklusive videnskabelige. På den anden side kan ingen specifik normativ orientering selv funderes, selv komme ud over et basalt element af uafgørbarhed.

Af disse grunde bliver det også meget problematisk at udpege sociale forhold som ”fejludviklinger” eller ”patologier”. Overhovedet at vurdere noget som en fejludvikling, er baseret på at der nedenunder eller bagved skulle være en ”rigtig udvik-

ling”. Men det sociale har ikke nogen retninger indbygget. Der er ikke noget nedenunder der sikrer en udvikling frem imod stadigt bedre tilstande, som forskeren kan måle afvigelser op imod. Der er selvfølgelig meget der er mindre ønskværdigt ud fra den position man taler fra, og det er helt fair. Men det betyder at normativ kritik har mere at gøre med *politik* end med rationalitet og moral.

Vælger man at bruge sin videnskabelige praksis på at være kritisk i den normative betydning, er det derfor et politisk valg og ikke en moralsk eller rationel nødvendighed. Jeg mener bestemt ikke, at man ikke skal være politisk i sin videnskabelige praksis, men man skal gøre sig klart at det er det man er. I forlængelse heraf må man også gøre sig klart at der er forskel på politiske og videnskabelige logikker. Der er ting det er helt legitimt at gøre inden for politiske sammenhænge som det ikke er legitimt at gøre inden for videnskabelige. Det er fx helt legitimt at fastholde politiske synspunkter i tilfælde af kritik med et ”jamen, det mener jeg”. Det er det ikke inden for videnskab. I videnskab er der en tungere begrundelses-forpligtelse – også selvom heller ikke videnskabelige systemer kan begrundes endeligt. Vi vender tilbage til denne diskussion mod afslutningen af artiklen.

Det kan nogen gange være svært at se forskellen når man ser på hvad forskere rent faktisk gør i det offentlige rum. Mange udtaler sig som ”forskere” uden at have forsket i det man udtaler sig om, og mere ofte end sjældent med en klar politisk farvning. Men det er næppe et argument for at der ikke skulle være gode grunde til at fastholde forskellen. Heller ikke det åbenlyse faktum at det mange forskere forsker i, har meget at gøre med deres politiske udgangspunkt.

Man bør være sig meget bevidst om det element af politik, eller i hvert fald af *strategi*, der altid vil være til stede i forskning og videnskab. Vores relation til det man kan kalde almindelig sund fornuft (i Gramscis betydning (Gramsci 1971)) er et oplagt eksempel. Nogen gange kan resultatet bare lægges frem, og så kan effekten være ønskelig ud fra et strategisk politisk udgangspunkt. Det kunne fx være fremlæggelse af resultater der viser at uligheden er stigende. Det kan givetvis baseres på sunde videnskabelige principper, men grunden til at det kan have en effekt er, at det er problematisk i forhold til den ”almindelige sunde fornuft” der siger at ulighed er dårligt. Så det der måske kunne ligne et po-

litisk neutralt, ”objektivt” forskningsresultat har også et element af strategi over sig.

Andre gange er man uenig med det der har rodfæstet sig som den almindelige sunde fornuft, og så kan man tænke strategisk i forhold til hvordan man forsker i det. Det kan så give sig udtryk i genealogiske studier, diskursanalyser osv. Med et eksempel jeg vender mere udførligt tilbage til senere, vil jeg hævde at problemet med ”ghettoer” i Danmark har mindre at gøre med præcist hvilke kriterier der stilles op for at noget kvalificerer til at være en ghetto, eller om der er 25 eller 29 ghettoer i Danmark. Problemet er mere at vi overhovedet tænker socialt udsatte boligområder som ghettoer. Ikke fordi ”socialt udsatte boligområder” er det de i virkeligheden er, deres objektive bestemmelse, og ”ghettoer” er ideologisk fordrejning. Men fordi der fra mit politisk strategiske perspektiv følger nogle kritisable forhold fra det at de – i den almindelige sunde fornuft – forstås som ghettoer.

Mere generelt har genealogier netop kunnet bidrage til at vise at den måde den sunde fornuft er stykket sammen på, er resultatet af nogle forskellige kontingente historiske processer, som har ledt til forhold der bør problematiseres. (fx Foucault 1977) Det skal selvfølgelig ikke betyde at en genealogisk analyse ikke kan rettes mod forhold som man – eller dem man deler politisk grundsyn med – spontant holder af: socialarbejde fx (Villadsen 2004). Men det betyder at hele processen, fra valget af objekt, den måde man går til det på, og ikke mindst præsentationen af resultaterne, ikke kan komme ud over elementer af uafgørbarhed, der indsætter dem i en normativ og dermed basal strategisk ramme.

Eksempel på en intervention: ghettoer

Det er nok for meget at kalde en analyse af introduktionen af *ghettoer* herhjemme for en genealogi da dets officielle historie kun er ca 6 år gammel. Ikke desto mindre er betegnelsen ghetto blevet en del af vores ”sunde fornuft” dvs. noget der kan refereres indforstået og neutralt til. Nyhedsværter kan benytte termen ghetto uden at knytte forbehold til, som ”såkaldte ...” eller ”hvad nogen ville opfatte som ...”. ”Ghetto” er dermed kommet til at betegne et socialt felt, dvs. forme den måde hvorpå ”folk flest” spontant forstår et vist felt, og dermed agerer i forhold til det.

Selvfølgelig har ordet en længere historie, men

det installeres som en officiel kategori baseret på kriterier med regeringens betænkning om *Ghettoen tilbage til samfundet – Et opgør med parallelsamfund i Danmark* fra 2010

Før jeg går ind i en nærmere analyse er der dog lige et par forbehold der må tages. Det første er, at når jeg hævder at uafgørligheder fører til udbredelsen af politiske logikker betyder det ikke, at det vi normalt forstår som det politiske system, regering, Folketing osv. kan forme resten af samfundet og den sunde fornuft som det måtte ønskes. Der er givetvis en vis autoritativ tyngde som andre aktører ikke kan trække på, men et regeringsudspil er også kun et udspil, der mødes af modstand. Dets eventuelle succes er derfor noget der må analyseres konkret og historisk. Min påstand er dog at i dette tilfælde er det faktisk lykkedes at installere en bestemt forståelse som den dominerende eller hegemoniske.

For det andet er det en udbredt misforståelse at diskurser kun angår betydninger, på det der siges i modsætning til det der faktisk gøres (i praksis, i virkeligheden). M.a.o., at diskurser og dermed diskursanalyser befinder sig på et retorisk plan. I forhold til ghettoer, at ”det vel er ligeegyldigt hvad vi kalder dem” det ”vigtige er vel hvilke tiltag og reguleringer der rettes imod dem og hvad der faktisk foregår i dem”. Svaret på denne indvending er dobbelt. For det første at det bestemt ikke er ligeegyldigt. At noget opfattes som en ghetto – og med den specifikke betydning af ghetto som ligger i betænkningen – har meget reelle effekter. Hvis problemet ikke er af social karakter, men derimod etnisk, med parallelsamfund der ”skal tilbage til samfundet”, skal der jo føres anderledes typer af politikker i forhold til dem, ligesom det stigma der ligger i at bo i en ghetto, er et andet end det der følger af at bo i ”udsat boligområde”.

For det andet fører dekonstruktion til en problematisering af skellet mellem retorik og virkeligheden (og mellem videnskaben og praksis). Pointen er at det vi kalder praksis, reguleringer ”hvad der virkelig foregår i dem”, selv er formet af diskurser og retorik. Så det er ikke et spørgsmål om at kigge på et bestemt niveau – af diskurser eller retorik – til forskel fra et andet ”virkeligt”, eller praksis-niveau. Der er derimod tale om at kigge på *et* felt af diskurs og praksis til forskel fra andre felter af diskurser og praksisser, som man selvfølgelig også bør analysere på.

Påstanden i hegemoniteori er, at der ikke er noget mere virkeligt nedenunder de diskursive formninger. Så svaret til udfordringen om at det vel er ligeegyldigt hvad vi kalder dem, er et modspørgsmål: hvad er ”de” så? Svaret på det spørgsmål er i dette tilfælde ”socialt udsatte boligområder” som er den alternative formning. Men dekonstruktion og hegemoni-analyse peger på at den betegnelse, den formning også er historisk, indstiftet osv. Og uanset hvilken betegnelse vi hæfter på ”dem” er det med til at forme hvad de *er*. Der er simpelthen ikke nogen betegnelser der bare er neutrale, der objektivt refererer virkeligheden uden at farve den.

Der er derfor god grund til at beskæftige sig med de diskurser der er med til at forme vores verden. I dette tilfælde drejer det sig som nævnt om et regeringsudspil, og allerede i overskriften ligger der nogle betragtelige føringer i denne formning. Af overskriften fremgår det at problemet er parallelsamfund, dvs. det har med etnicitet at gøre, og at disse parallelsamfund skal ”tilbage til samfundet”. Betænkningen indledes med konstateringen af at

... der er i dag steder i Danmark, hvor de danske værdier ikke længere er bærende. Og hvor de regler, der gælder i resten af samfundet, derfor ikke har samme effekt. Sådanne tilstande hersker i dag i dele af de boligområder, som vi i daglig tale kalder ghettoer ... Vi skal sætte ind over for de områder, som lukker af over for det omkringliggende samfund. Og hvor en høj koncentration af indvandrere betyder, at mange vedbliver med at være tættere knyttet til det land og den kultur, de eller deres forældre kommer fra, end til det danske samfund, de lever og bor i. (Regeringen 2010: 1)

Der er mange ting at bide mærke i her. For det første at betænkningen knytter an til daglig tale: ghetto-betegnelsen er ikke noget regeringen introducerer, det er en beskrivelse der allerede er en del af vor dagligdags opfattelser, vor sunde fornuft. Den nye betegnelse er derfor ikke noget regeringen har fundet på, noget der pådattes fra oven. Det er noget vi godt ved i forvejen.

For det andet at der sker en svag men alligevel afgørende drejning i betydningen af ghetto, når de beskrives som ”områder, som lukker af over for det omkringliggende samfund”. Historisk set er en ghetto jo netop et boligområde som majoriteten henviser minoriteten til at opholde sig i – helt fra placeringen af jøderne i Venezia i begyndelsen af 1500-tallet. Men her er det afgørende netop at der

er tale om et aktivt valg, en gruppe, eller et boligområde der lukker sig af. Det er til markant forskel fra "socialt udsat boligområde", hvori det jo netop ligger at beboerne er udsatte, at de "er ramt" af noget udefrakommende.

For det tredje er det interessant at se hvordan "vi" – "de" skillelinjerne trækkes. På den ene side er "vi" regeringen, eller i hvert fald det officielle Danmark, som "skal sætte ind" over for de udpegede områder. Men samtidig figurerede der et – "vi" der "i daglig tale kalder" noget for ghettoer. Det "vi" er "folk flest", det helt brede vi. Men selv det bredeste vi skal skelnes fra et "de", og det der sker her, er den afgørende skillelinje bliver etnisk: "de" er "indvandrere", der er tættere knyttet til de fremmede lande og de fremmede kulturer.

En hegemonisering af et givet område, dvs. at noget er ghettoer snarere end socialt udsatte boligområder, har m.a.o. konsekvenser. Det er fx med til at rykke grænsedragninger, og ikke mindst ændre betydningen af disse grænser. Det vi kom fra var en grænse mellem de udsatte og de ikke-udsatte, en grænse der i et vist omfang er tilfældig eller at det i hvert fald ikke er fuldstændigt selvforskyldt på hvilken side man befinder sig. Derfor er det en grænse der giver anledning til velfærdsinitiativer osv. I stedet får vi nu en grænse der følger etniske skillelinjer. Det betyder at "vi" ikke længere er dem der tilfældigvis er "bedre stillet", og som har en form for ansvar overfor "de andre". Vi er derimod danskere, med en særlig kultur og særlige værdier. Grænsen har også en anderledes konfronterende karakter: "de" der befinder sig på den anden side, har aktivt valgt at gøre det, de udgør en trussel mod "os", og "vi" skal derfor "sætte ind overfor" dem.

Dekonstruktion og diskursanalyser retter generelt vores opmærksomhed på hvordan der trækkes grænser, hvordan noget "er hvad det er" ved at trække grænser til det, det *ikke* er. Enhver indstiftning af betydning, enhver formning af hvad noget er, er derfor baseret på grænsedragninger, der har effekter, og det er disse effekter jeg vil insistere på.

I hegemoniske kampe er der ingen garantier for succes. Som jeg allerede har nævnt, er det selvfølgelig ikke sådan at regeringen, eller nogen anden aktør for den sags skyld kan forme verdenen som man måtte have lyst til. Man kan ikke på forhånd vide, om noget opnår hegemonisk status. Det må analyseres konkret. Men som jeg indledte med, er

der vel næppe megen tvivl om at der har fundet en vis succesfuld hegemonisering sted. "Ghetto" fungerer i det offentlige rum som en relativ neutral betegnelse af hvad visse boligområder "er".

At få "ghetto" til at fungere på den måde, som en neutral, måske ligefrem "objektiv" beskrivelse, er også meget tydeligt til stede i betænkningen. Det hedder videre:

Vi har i dag 29 boligområder, som har så store udfordringer, at de falder ind under betegnelsen ghettoer. Det er områder, hvor en stor del af beboerne er uden arbejde. Hvor relativt mange beboere er kriminelle. Og hvor der bor mange danskere med indvandrerbaggrund. (Regeringen 2010: 1)

Boligområder "kan falde ind under" betegnelsen "ghetto" hvis de opfylder en serie kriterier: arbejdsløshed, kriminalitet og etnicitet. Men læg mærke til hvordan de "etnisk andre" nu fremstilles som "danskere" omend med en særlig indvandrerbaggrund. Fra at tage udgangspunkt i at ghettoer er noget vi plejer at kalde dem, en del af dagligsproget, løftes ghetto-betegnelsen "op", og gennem kriterier får den et skær af objektivitet. Ghettoer er noget der "er derude", i det omfang et sæt af objektive kriterier er mødt.

Men som det forhåbentlig skulle være fremgået, findes der ikke noget som objektive kriterier: om etnicitet udpeges som kriterie, og hvad der i så fald mere præcist lægges i etnicitet, er netop uafgørbart, resultat af en beslutning. På den måde er også kriterie-fastsættelse, bevidst eller ubevidst, med i en kamp om hegemoni, i en kamp om at forme vores sociale verden.

Det er selvfølgelig en kamp med modsigelser og udfordringer. S og SF tilsluttede sig beskrivelsen i deres "Ghettoudspil" under VK (O)-regeringen. (SF og Socialdemokraterne 2010) Men betegnelsen blev faktisk forsøgt ændret tilbage til "udsatte boligområder" under S R SF regeringen (hvis regeringsgrundlag ikke indeholdt betegnelsen "ghetto"). Som det hed i præsentationen i dagbladet Information:

Selve ghettobegrebet er erstattet med betegnelsen 'udsatte boligområder', og samtidig vil Radikale Venstre og SF ændre kriterierne for, hvilke boligområder, der kan kategoriseres som udsatte. Hvis det står til de to partier skal spørgsmålet om etnicitet således ikke længere spille en rolle. Boligordfører for Radikale Venstre, Liv Holm Andersen, kalder det misvisende at måle på

etnicitet. »Det er ret langt skudt ved siden af, for så siger man indirekte, at de sociale problemer er af etnisk karakter. Dels er det ikke sandt, og dels er det stigmatiserende. Det skal vi helt klart kigge på,« siger hun. (Information 2011)

Det blev dog ikke gennemført, og man har lige siden kunnet se opgørelser i nyhedsmedier om antallet af ghettoer, om det stiger eller falder. Ghetto-betegnelsen har m.a.o. hegemoniseret feltet.

Interventioner: "praktisk kritik" eller eksplicit stillingtagen?

Spørgsmålet der står tilbage er, hvordan vi så skal forstå sådan en intervention som den ovenfor skitserede? Der er netop ikke tale om "ideologi-kritik" i betydningen kritik af en fejlfremstilling, en forvrængning af objektets egentlige karakter. Udsatte boligområder er ikke "hvad det egentlig er", videnskabeligt eller neutralt set. At betegne noget som "udsat" er selv baseret på en hegemonisering, i dette tilfælde opfattelsen at de svage er ramt af noget udefrakommende, noget de ikke selv har valgt, eller i hvert fald ikke udelukkende selv er skyld i. Personligt deler jeg synspunktet om at det er stigmatiserende at knytte sociale problemer til etnicitet. Problemet er bare at selve det at udpege noget som stigmatiserende er baseret på at man på forhånd har taget stilling til at dette noget i sig selv er legitimt. Det er givetvis stigmatiserende at blive dømt for pædofili, men vi ville næppe anbefale at afholde os fra domsafsigelser af den grund.

Det er præcis derfor en hegemoni-analyse har karakter af en intervention, snarere end kritik. Det er ikke et spørgsmål om at rette op på misforståelser og fejlforklaringer, men at engagere sig i en – ultimativt politisk – kamp om betydninger. Opmærksomheden rettes imod de diskurser der kæmper om at forme den sociale verden. I det lys er det afgørende ikke "hvor mange områder der lever op til kriterierne for at være en ghetto", men derimod hvad det betyder at noget formes (eller hegemoniseres) som en ghetto.

Selv om begreberne, og ofte de analytiske greb er anderledes, er det også helt parallelt til en Foucault inspireret genealogisk analyse. Pointen med at lave genealogier er lige præcis at vise at det vi står i, ikke er nødvendigt, men resultatet af historiske processer der kunne have været udformet anderledes. Fx at minde os om, at der var en gang

etnicitet ikke var afgørende for hvordan et boligområde blev opfattet. Det er også det der ligger i Åkerstrøm Andersen og andres ide om upraktiske spørgsmål. Gennem analyse at gøre opmærksom på at tingene kunne have været anderledes, eller i forlængelse af hegemoni teori at vise kontingens, ved at vise de forskellige diskurser, der er/ har været involveret i den hegemoniske kamp.

Som nævnt kaldte Foucault selv den type af genealogisk intervention for "praktisk kritik". Med det ønskede han at komme ud over problemet med at relatere det undersøgte til en normativ standard. Det er naturligvis helt igennem en legitim måde at være engageret på, man skal bare ikke narre sig selv til at tro at der ikke er et element af normativitet involveret. Som jeg allerede har argumenteret for, for det første i selve det område vi ønsker at analysere. Men mere basalt giver genealogier og 2. ordens iagttagelser kun mening indenfor rammerne af et overordnet politisk strategisk valg. Nemlig en form for demokratisk offentlighed hvor man ser at der er en værdi i selve det at debattere de dominerende diskurser. Det er på grund af disse to indslag af normativitet at jeg foretrækker betegnelsen intervention. Der er ikke tale om en neutral forsker der bare ydmygt lægger sine resultater frem til evt. offentlig debat eller irritation af praksis. Der er tale om en række af aktive og strategiske valg, der giver bestemte retninger på den videnskabelige praksis selv.

Efter min mening behøver indslaget af normativitet imidlertid ikke at begrænses til at vise kontingens. Det er helt legitimt at vælge side i kampen, at argumentere for at en diskurs er at foretrække frem for de andre. I vort eksempel at argumentere for at "ghetto" betegnelsen har en række negative konsekvenser. Jeg er enig i problematisering af etnicitet som kriterie for vurdering af udsatte boligområder.

Den stillingtagen er som flere gange fremhævet baseret på et normativt udgangspunkt som ikke kan funderes, og som derfor har mere med politik end med moral og rationalitet at gøre – og som bringer forskeren i skudlinjen på en anden måde end en tilbageholdende "praktisk kritik" ville gøre det.

Alt det her er selvfølgelig ikke fuldstændigt anderledes end anden normativt orienteret "kritisk" teori. Men der er dog den afgørende forskel, at ens eget udgangspunkt forstås som politisk – ikke som noget der kan opnå rationel eller moralsk fundering. I forlængelse heraf fremstår det problematisering.

rede – ”ghettoer” fx – heller ikke som en patologisk fejludvikling, men derimod som resultatet af politiske processer man ønsker at deltage i kampen om.

Videnskab og politik

Generelt er det nok sådan at hegemoni-teori fører til analyser af ”den sunde fornuft” – som de offentlige meninger – snarere end af praksis forstået som professionelles måde at gøre tingene på. Men selvom problemet med relationen mellem videnskabelig praksis og ikke-videnskabelig praksis generelt stiller sig anderledes i denne tradition i flere af de andre bidrag her, er det ikke sådan at det bare forsvinder. Videnskab er en særlig diskurs, eller et særligt praksisfelt, med egne regler osv. der adskiller videnskabelige praksisser fra andre. Derfor er det afslutningsvis væsentligt at understrege at en engageret intervention fra den videnskabelige diskurs er noget andet end en politisk ditto.

Grænsen er selvfølgelig noget mere mudret end mange, inklusive systemteorien, vil gøre den til. Heller ikke videnskab, og særligt ikke human- eller samfundsvidenskaberne kan opnå fundering, og er baseret på beslutninger og præget af uafgørbarheder. Samfundsvidenskab fremstår jo også som evig konflikt uden ultimative løsninger, og som jeg har været inde på er der jo mange forskeres ageren i offentligheden det er svært ikke at se som rene politiske, snarere end videnskabelige interventioner.

Men der er forskellige regler for praksis. Dels er begrundelseskravet helt anderledes stærkt i videnskab. Som nævnt er det helt legitimt i politisk sammenhæng at kæmpe for synspunkter man ikke kan give en yderligere begrundelse. Det er det ikke i videnskab. Dels bør videnskabelig praksis være kritisk i den klassiske, ikke normative betydning. Dvs. udogmatisk og principielt altid villig til at diskutere og konfrontere egne udgangspunkter. Det kan imidlertid netop kun være et principielt krav. Konkret må enhver videnskabelig praksis glemme sin mangel på fundering, sine uafgørbarheder, for overhovedet at komme i gang – og evt bidrage med engagerede interventioner. Dekonstruktion og hegemoni-teori er ikke løsningen på dette fundamentale vilkår, men i det mindste hjælper de med til at identificere det, og giver de bedste værktøjer til at reflektere over det.

LITTERATUR

- Andersen, N. Åkerstrøm. 2014. Kan man fundere kritik i kritikens umulighed? Tanker om systemteoretisk samtidsdiagnostik. *Social Kritik*, no. 140: 50–67.
- Borch, Christian. 2011. *Niklas Luhmann*. Key Sociologists. Abingdon, Oxon; New York: Routledge.
- Critchley, Simon. 1992. *The Ethics of Deconstruction: Derrida and Levinas*. Oxford: Blackwell.
- Derrida, Jacques. 1985. 'Brev til en japansk ven'. In *Struktur Og Rationalitet*, 67–73. København: Basilisk.
- — —. 1992. 'Force of Law: The "Mystical Foundation of Authority"'. In *Deconstruction and the Possibility of Justice*, 3–67. New York: Routledge.
- — —. 1997. *Stemmen og fænomenet: Introduktion til tegnproblematikken i Husserls fænomenologi*. København: Hans Reitzel.
- — —. 2001. *On Cosmopolitanism and Forgiveness*. London: Routledge.
- Foucault, Michel. 1977. *Overvågning og straf: Det moderne fængselsvæsens historie*. København: Rhodos Radius.
- — —. 1983. 'Nietzsche – Genealogien, Historien'. In *Epistemologi: Tekster Af Koyré, Bachelard, Canguilhem, Althusser, Regnault, Foucault, Desanti, Lacan*, 85–103. København: Rhodos.
- Gramsci, Antonio. 1971. *Selections from Prison Notebooks*. London: Lawrence and Wishart.
- Habermas, Jürgen. 1987. *The Philosophical Discourse of Modernity*. London: Polity.
- Hansen, Allan Dreyer. 2010. 'Dangerous Dogs, Constructivism and Normativity: The Implications of Radical Constructivism'. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, no. 20: 93–107.
- — —. 2012. 'Diskurs- og videnskabsteori'. I *Samfundsvidenskabernes videnskabsteori. En indføring*. Søren Juul og Kirsten Bransholm Pedersen (red): , 233–75. København: Hans Reitzel.
- — —. 2014. 'Laclau and Mouffe and the Ontology of Radical Negativity'. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory* 15 (3): 283–95. doi:10.1080/1600910X.2014.973895.
- Information. 2011. 'R-SF: Etnicitet skal ikke længere definere en ghetto'. Information, 19. oktober. <https://www.information.dk/indland/2011/10/r-sf-etnicitet-laengere-definere-ghetto>.
- Kampmann, No Emil Sjöberg. 2015. 'Kampen om professionelt arbejde i folkeskolen. En styringsanalyse af læreres og pædagogers professionaliseringsbetingelser'. Ph.d afhandling, ISG, RUC: Roskilde Universitet.
- Kneer, Georg, and Armin Nassehi. 1997. *Niklas Luhmann: Introduktion til teorien om sociale systemer*. København: Hans Reitzel.
- Knudsen, Morten. 2014. 'Teoriens praktiske væsen'. *Social Kritik*, no. 140: 40–49.
- Laclau, E. 2002. 'Dekonstruktion, pragmatisme, hegemoni'. I *Det radikale demokrati. Diskursteoriens politiske perspektiv*, 147–71. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag.
- — —. 2004. 'Glimpsing the Future'. In *Laclau: A Critical Reader*, edited by Simon Critchley and Oliver Marchart, 279–328. London: Routledge.
- — —. 2005. 'The Future of Radical Democracy'. In *Radical Democracy: Politics between Abundance and Lack*, 256–62. Manchester: Manchester University Press.
- Laclau, E., and C. Mouffe. 1985. *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso.

- Luhmann, Niklas. 1991. 'Am Ende Der Kritischen Soziologie'. *Zeitschrift Für Soziologie* 20 (2): 147–52.
- . 1999. *Sociale Systemer: Grundrids til en almen teori*. København: Hans Reitzel.
- Mouffe, Chantal. 1994. 'Political Liberalism. Neutrality and the Political'. *Ratio Juris* 7 (3): 314–24.
- Regeringen. 2010. 'Ghettoen tilbage til samfundet. Et opgør med parallelsamfund i Danmark'. Statsministeriet publikation. http://www.stm.dk/publikationer/Ghettotostrategi_10/index.htm.
- SF og Socialdemokraterne. 2010. 'Ny tryghed i udsatte boligområder. – socialdemokraternes og SFs ghettoudspil'. <http://docplayer.dk/2759957-Ny-tryghed-i-udsatte-boligomraader-socialdemokraternes-og-sfs-ghettoudspil.html>.
- Staten, Henry. 1984. *Wittgenstein and Derrida*. Lincoln: Univ. of Nebraska Press.
- Triantafillou, Peter. 2005. 'Metodologiske problemstillinger i Michel Foucaults genealogiske magt- og frihedsanalytik: Ti bud'. Working Paper. ISG, RUC. <http://rudar.ruc.dk/bitstream/1800/1303/3/rp5-05.pdf>.
- Villadsen, kaspar. 2004. *Det sociale arbejdes genealogi: Om kampen for at gøre fattige og udstødte til frie mennesker*. 1. Vol. 2004. Hans Reitzels forlag.

NOTER:

1. Der kan være en pointe i at skelne mellem det normative og det etiske (Laclau 2004, 288f). Det er imidlertid ikke nødvendigt i denne sammenhæng.
2. En af de andre grunde, som jeg ikke kommer yderligere ind på her, udfolder jeg i (Hansen 2014).

*Allan Dreyer Hansen er lektor, Ph.D.
Instituttet for Samfundsvidenskab og Erhverv
RUC.*

